

Research Article

Vol. 30, No. 2, 2024, p. 69 - 103

Significance Analysis - the Performance of the Banking System Reform Policies of the Islamic Republic of Iran with the Islamic Banking Approach

R. Khalillo¹, M. Abdolhamid^{2*}, A. Rezaeian³

- 1- Department of Public Administration, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
- 2- Department of Management, Economics and Development Engineering, University of Science and Technology, Tehran, Iran
- 3 - Department of Management, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

(*- Corresponding Author Email: Mahdi_abdolhamid@iust.ac.ir)

Orcid: 0000-0003-4118-4937

<https://doi.org/10.22067/mfe.2023.82590.1309>

Received:2023/06/12

Revised:2023/07/26

Accepted:2023/11/07

Available Online: 2023/11/07

How to cite this article:

Khalillo, R.; Abdolhamid, M., & Rezaeian, A. (2024). Significance Analysis - the Performance of the Banking System Reform Policies of the Islamic Republic of Iran with the Islamic Banking Approach. *Quarterly Monetary & Financial Economics Journal*, 30(2): 69-103. (in Persian with English abstract). <https://doi.org/10.22067/mfe.2023.82590.1309>

1-INTRODUCTION

In fact, one of the main problems of the country's banking system can be seen in the fact that both its goal-setting and implementation measures are not compatible with the requirements of an efficient financial system - both from an Islamic perspective and from a neoliberal economic perspective. In this regard, the reform of the country's banking system has

©2022 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution

(CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original

authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publishers.

been a category that has not only been emphasized by economic experts; It has also been given serious attention in the upstream documents and development plans of the country. Although reforming the policies of the banking system is basically a positive and promising category. But the key issue is to determine to what extent the proposed policies have been able to align the country's banking system in line with Islamic banking (Ghaemi Asl, Bafandeh Iman Doost & Mohammadi, 2022). On the other hand, one should pay attention to the fact that a large part of the problems in the economic field is caused by a general and one-dimensional view of the issues. This is despite the fact that a problem such as reforming the banking system is a multi-dimensional category in which various factors are involved (Shahidinasab & Mousavian, 2021). Therefore, explaining the priority of each of these factors can create a more accurate insight for the managers of the banking system and the country's macroeconomics; This issue has also been considered in the current research. The current research is based on the optimal policies for reforming the banking system with an Islamic approach. Also, this research aims to determine the current state of the banking system in terms of the implementation and performance of the identified policies, after identifying the policies of Islamic banking in the direction of reforming the banking system, through the application of performance importance analysis.

2- THEORETICAL FRAMEWORK

Policymaking is a branch of political science that studies the set of government actions. Government actions can be discussed both as an independent variable and as a dependent variable. The set of government actions is a subject that is very wide in terms of diversity, and areas such as health policy, includes agricultural policy, industrial policy, etc. (Zarandian, Farzin & Shalbafian, 2021). According to Vedung (2017), policy-making refers to the activities of the government and the intentions that motivate these activities. In other words, policy-making is what the government decides to do or leave it. In another definition, policymaking includes political plans to implement plans to achieve social goals and represents a

set of government activities that have a direct or indirect impact on the lives of citizens (Kikuchi, 2021).

Examination the experience of Islamic banking in Islamic and non-Islamic countries clearly shows that in most cases, Islamic banks are somehow under the supervision of jurisprudential committees (Hassan & Aliyu, 2018). Shariah supervision and Shariah risk minimization indicates that most Islamic banks and institutions operating in other countries have addressed this issue in various ways such as the specialized jurisprudence council, the jurisprudence council, the Shariah council, the Shariah committee, etc. (Mutamimah & Saputri, 2023).

3- METHODOLOGY

The current research, in terms of its purpose, is applied with a mixed approach. In the first stage, the required data was extracted from documents and library studies. The statistical sample includes 23 experts and specialists in Islamic banking and macroeconomic policy making who had scientific and research experience and executive experience, who were selected purposefully and using the snowball technique. At least 10 years of bank management experience or 10 years of work experience as a university professor were the sample selection criteria.

4- RESULTS & DISCUSSION

According to the quadratic matrix, each factor is placed in one of the four areas of "area of focus", "continuation of good work", "waste of resources" and "low priority". The factors that are located in the concentrated area, although they are above average in terms of importance, but in terms of performance, they have a lower-than-average level in terms of audience. For this reason, the suggested strategy for these factors is to pay attention and focus on them and allocate better and more material and spiritual resources in this area. The area of good work continuity includes factors that are rated above average in terms of both importance and performance.

5- CONCLUSIONS & SUGGESTIONS

In relation to the current research, it is also necessary to mention that the use of the importance-performance analysis approach provides more accurate information regarding the different dimensions of policy making in the banking system for the managers of the banking system. In other words, this approach allows us to know in which of the areas the performance of the organization (here, the banking system) is favorable and in which areas there is still poor performance. Due to the lack of similar studies, this research can provide a comprehensive perspective to the country's bank managers to formulate and implement banking system reform policies. In the end, it is suggested to use the pathological approach in the future research in relation to the implementation of the Islamic banking system in the country in order to create a better perspective in this regard. In addition, researchers can use multi-criteria decision-making techniques to prioritize factors involved in the implementation of Islamic banking policies.

Keywords: Policy-Making Model, Islamic Banking, Corrective Policy, Importance-Performance Analysis.

تحلیل اهمیت - عملکرد خط‌مشی‌های اصلاح نظام بانکی جمهوری اسلامی ایران با رویکرد بانکداری اسلامی

رضا خلیل‌لو^۱

گروه مدیریت دولتی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

مهدی عبدالحمید

استادیار گروه مهندسی پیشرفت، دانشکده مدیریت، اقتصاد و مهندسی پیشرفت دانشگاه علم و صنعت، تهران، ایران

علی رضائیان

گروه مدیریت، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

<https://doi.org/10.22067/mfe.2023.82590.1309>

نوع مقاله: پژوهشی

چکیده

در پژوهش حاضر به تحلیل خط‌مشی‌های اصلاح نظام بانکی جمهوری اسلامی پرداخته شده است. در بخش کیفی، مقالات چاپ‌شده از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ در پایگاه‌های معتبری داخلی و خارجی در حوزه بانکداری اسلامی مورد بررسی قرار گرفت. برای تحلیل مقالات، از رویکرد فراترکیب و روش هفت مرحله‌ای سندلوسکی و باروسو (۲۰۰۷) استفاده شد. نمونه پژوهش شامل ۲۳ نفر از خبرگان بانکداری اسلامی بود که با روش نمونه‌گیری هدفمند و با تکنیک گلوله برفی انتخاب شدند. پژوهشگران از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و مرور نظام‌مند ادبیات، خط‌مشی‌های اصلاحی نظام بانکی با رویکرد بانکداری اسلامی را استخراج کردند. در مرحله تحلیل کمی پژوهشگران، خط‌مشی‌های اصلاحی شناسایی شده را از طریق روش تحلیل اهمیت عملکرد، تحلیل کردند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد خط‌مشی‌های اصلاحی همچون الزام تشکیل کمیته‌های تخصصی فرعی شورای فقهی در بانک‌ها، برقراری ارتباط میان عرضه پول و بخش واقعی اقتصاد، تغییر عملیات صوری عقود اسلامی به عملیات واقعی اسلامی به‌ویژه مشارکت در سود و زیان، تدوین و تصویب پیش‌شرط‌های احراز پست مدیریتی مبتنی بر داشتن توانمندی، تجربه بانکداری اسلامی در کنار پرورش متخصصین فقهی بانکی از خط‌مشی‌هایی هستند که باید مورد توجه تصمیم‌گیران قرار بگیرد.

کلیدواژه‌ها: مدل خط‌مشی‌گذاری، بانکداری اسلامی، خط‌مشی اصلاحی، تحلیل اهمیت - عملکرد.

^۱ نویسنده مسئول: Mahdi_abdolhamid@iust.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۱۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۲۲

صفحات: ۶۹-۱۰۳

مقدمه

خط‌مشی‌گذاری اساساً موضوعی است در رابطه با بازیگرانی مفید که می‌کوشند برای حل مشکلی کاربردی اهداف خط‌مشی را با ابزارهای خط‌مشی منطبق سازند (Tohidfam, 2021). در عرصه اقتصادی و خط‌مشی‌های اقتصادی، یکی از مهم‌ترین بازیگران، بانک‌ها هستند که با مسائل متعددی مواجه هستند که منجر به ناکارآمدی خط‌مشی‌های اقتصادی شده است. بلوکه شدن منابع مالی بانک‌ها و جلوگیری از گردش صحیح پول، زیاندهی بانک‌ها به دلیل پرداخت سودهای بانکی و عدم حصول سود تسهیلات اعطایی، کاهش درآمد مالی و درنهایت درآمد سرانه ملی، جلوگیری از گسترش و توسعه سرمایه‌گذاری از طریق منابع بانکی خصوصاً در اقتصاد بانک‌محور، ایجاد و فشار هزینه‌های زیاد به سیستم بانکی در نتیجه کاهش رتبه بانک‌ها در رتبه‌بندی داخلی و بین‌المللی را می‌توان برخی از مهم‌ترین مسائل نظام بانکی دانست (Ruder Granjad, Emadani, Kiakjuri & Taghi Pourian, 2021). یکی از اهداف اساسی انقلاب اسلامی در ایران حذف ربا و بهره از نظام بانکداری بود؛ لذا پس از پیروزی انقلاب اسلامی، بر لزوم اسلامی‌شدن اقتصاد و بخصوص عملکرد بانک‌ها تأکید شد. حدود چهار دهه از تلاش‌های اولیه طراحان بانکداری اسلامی در ایران می‌گذرد. پس از این زمان طولانی، هیچ‌یک از مقامات مسئول نمی‌توانند ادعا کنند که این هدف مهم در ایران تحقق‌یافته و بانکداری در کشور ما مؤلفه‌های یک نظام بانکداری اسلامی را در خود دارد. فراتر از این، بسیاری از منتقدان نظام بانکداری که طیف وسیعی از جامعه را در بر می‌گیرند نه تنها این سازوکار بانکداری را اسلامی نمی‌دانند، بلکه از بسیاری جهات عملکرد آن را خلاف رویه‌های بانکداری موردنظر می‌دانند (Colabi & Mahmoudi, 2023). به‌طور کلی مشکلات مهم و موانع دست‌وپا گیر نظام بانکی ایران به چهار محور مهم از جمله مسائل موجود در بانک مرکزی، عملیات بانکی، ساختار بانکی و سیستم یکپارچه بانکی تصویر نمود. این مشکلات و مسائل نظام بانکی، مورد تأیید مسئولین کشوری نیز بوده و وفق بند ۹ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، اصلاح و تقویت همه‌جانبه نظام مالی کشور موردتوجه قرار گرفته است (Ghaemi Asl, Bafandeh Iman Doost & Mohammadi, 2022).

نظام بانکی به‌خصوص در اقتصادهای بانک‌محور نقش بسیار تعیین‌کننده‌ای ایفا می‌کند؛ لذا خط‌مشی‌های تدوین شده در حوزه بانکی از اهمیت بالایی اقتصادی و اجتماعی برخوردار است. نکته قابل‌توجه در رابطه با خط‌مشی‌گذاری در نظام بانکی -به مانند سایر حوزه‌ها- این است که تدوین خط‌مشی تنها گام اول است؛ آنچه از اهمیت بیش‌تری برخوردار است، فرایند اجرای خط‌مشی است. درواقع شواهد تجربی به دست آمده از کشورهای مختلف نشان می‌دهد که بخش بزرگی از شکست خط‌مشی‌ها ناشی از عدم موفقیت در

مرحله اجرا است. از این رو تحلیل و ارزیابی خطمشی، به عنوان یک رکن کلیدی در تمامی نظام‌های خطمشی‌گذاری در نظر گرفته می‌شود (Jarociński & Karadi, 2020). دولت‌ها در اجرای بسیاری از خطمشی‌های عمومی موفق عمل نمی‌کنند. چالش‌ها، موانع و محدودیت‌های بسیاری ممکن است اجرای خطمشی‌ها را با اختلال روبرو کند؛ اما معمولاً هنگامی که مرحله اجرا دچار شکست می‌شود؛ فقط مجریان سرزنش می‌شوند، در حالی که تدوین‌کنندگان خطمشی هم نقش زیادی در (موفقیت و) شکست خطمشی‌ها دارند. عدم رعایت عقلانیت در مرحله تدوین خطمشی به وسیله تدوین‌کنندگان می‌تواند به اجرای ناموفق خطمشی‌ها منجر شود (Pierre, 2022).

نظام بانکی به خصوص در اقتصادهای بانک محور مانند ایران از جایگاه بسیار مهمی برخوردار است؛ لذا خطمشی‌های تدوین شده در حوزه بانکی از اهمیت بالایی اقتصادی و اجتماعی برخوردار است. نکته قابل توجه در رابطه با خطمشی‌گذاری در نظام بانکی- به مانند سایر حوزه‌ها- این است که تدوین خطمشی تنها گام اول است؛ آنچه از اهمیت بیشتری برخوردار است، فرایند اجرای خطمشی است. در واقع شواهد تجربی به دست آمده از کشورهای مختلف نشان می‌دهد که بخش بزرگی از شکست خطمشی‌ها ناشی از عدم موفقیت در مرحله اجرا می‌باشد. دولت‌ها در اجرای بسیاری از خطمشی‌های نظام بانکی موفق عمل نمی‌کنند. چالش‌ها، موانع و محدودیت‌های بسیاری ممکن است اجرای خطمشی‌ها را با اختلال روبرو کند (Ahmed, Mohiuddin, Rahman, Tarique & Azim, 2022). سیستم بانکی شبکه‌ای از مؤسسات است که خدمات مالی را به سازمان‌ها و افراد ارائه می‌کند. بانک‌ها اغلب بخش بزرگی از زندگی ما هستند. ما چک‌های حقوق خود را واریز می‌کنیم، وام می‌گیریم و حساب‌های پس‌انداز ایجاد می‌کنیم، همه در یک بانک. سیستم بانکی مجموعه یا شبکه‌ای از مؤسسات است که خدمات مالی را برای ما ارائه می‌کنند. این مؤسسات مسئول راه‌اندازی سیستم پرداخت، ارائه وام، اخذ سپرده و کمک به سرمایه‌گذاری هستند. سیستم‌های بانکی بسته به شبکه مؤسسات، چندین عملکرد متفاوت را انجام می‌دهند. این امر نشان‌دهنده تأثیرگذاری گسترده بانک بر معیشت و زندگی تمامی شهروندان است؛ بنابراین مشخص می‌شود که سیاست‌گذاری و تدوین خطمشی در نظام بانکی به صورت مختلف بر زندگی بخش بزرگی از جامعه تأثیر می‌گذارد (Kogan, 2018).

آنچه از وضعیت فعلی بانکداری کشور برمی‌آید این است که نظام بانکی ایران نه تنها فاصله زیادی با اصول بانکداری اسلامی دارد؛ بلکه با شاخص‌هایی چون شفافیت، پاسخگویی و عدالت‌محوری که ذیل مفهوم "حکمرانی خوب" نظام بانکی تعریف می‌شوند نیز قرابتی ندارد (Dashti & Salemi, 2021). در واقع

می‌توان یکی از مشکلات اصلی نظام بانکداری کشور را در این دانست که هم هدف‌گذاری و هم اقدامات اجرایی آن با الزامات و بایسته‌های یک نظام مالی کارآمد-چه از منظر اسلامی و چه از منظر اقتصاد نئولیبرال-همخوانی ندارد. در این راستا، اصلاح نظام بانکداری کشور مقوله‌ای بوده است که نه تنها مورد تأکید کارشناسان اقتصادی قرار گرفته است؛ بلکه در اسناد بالادستی و برنامه‌های توسعه‌ای کشور نیز مورد توجه جدی قرار گرفته است. اگرچه اصلاح خطی‌مشی‌های نظام بانکی اساساً مقوله‌ای مثبت و امیدوارکننده است؛ اما مسئله کلیدی این است که مشخص شود خط‌مشی‌های پیشنهادی تا چه حد توانسته‌اند نظام بانکداری کشور را در راستای بانکداری اسلامی ریل‌گذاری کنند (Ghaemi Asl, Bafandeh Iman Doost & Mohammadi, 2022).

از طرف دیگر باید به این واقعیت توجه کرد که بخش بزرگی از مشکلات در حوزه اقتصادی ناشی از نگاه کلی و تک‌بعدی به مسائل است. این در حالی است که مسئله‌ای چون اصلاح نظام بانکی، مقوله‌ای چندبعدی است که عوامل مختلفی در آن دخیل هستند (Shahidinasab & Mousavian, 2021). از این رو تبیین اولویت هر یک از این عوامل می‌تواند باعث ایجاد بینشی دقیق‌تر برای مدیران نظام بانکی و اقتصاد کلان کشور شود؛ که در پژوهش حاضر نیز این مسئله مورد توجه قرار گرفته است. پژوهش حاضر بر محور خط‌مشی‌های مطلوب جهت اصلاح نظام بانکی با رویکرد اسلامی شکل گرفته است. هم‌چنین این پژوهش بر آن است پس از شناسایی خط‌مشی‌های بانکداری اسلامی در راستای اصلاح نظام بانکی، از طریق کاربست تحلیل اهمیت عملکرد، وضع موجود نظام بانکی را از جهت اجرا و عملکرد خط‌مشی‌های شناسایی شده، مشخص نماید.

در راستای اهداف پژوهش، سؤال اصلی زیر مطرح می‌شود: مهم‌ترین خط‌مشی‌های اصلاح نظام بانکی کدامند و هر یک از خط‌مشی‌های اصلاح نظام بانکی از چه وزن و اهمیتی در مقایسه با سایر خط‌مشی‌ها برخوردار است؟ سازمان‌دهی این مقاله به شرح زیر است: در بخش بعدی مبانی نظری پژوهش شامل خطی‌مشی‌گذاری و بانکداری اسلامی توضیح داده می‌شود؛ در ادامه تعدادی از پیشینه‌های تجربی داخل و خارج از کشور بیان می‌شود. در بخش بعدی از این مقاله، روش‌شناسی مورد استفاده در پژوهش تشریح می‌شود؛ سپس یافته‌های حاصل از تحلیل داده‌ها بیان می‌شود. این مقاله با بحث و نتیجه‌گیری راجع به یافته‌های تحقیق به پایان می‌رسد.

مبانی نظری

خطمشی‌گذاری

دو نوع تعریف در رابطه با خطمشی وجود دارد: آن‌هایی است که خطمشی را اساساً برحسب ایده‌ها (اصول و برنامه‌های عملی) تعریف می‌کنند؛ و آن‌هایی که خطمشی را مجموعه‌ای از پدیده‌های تجربی می‌دانند (کارهایی که انجام می‌شود و نتایج آن‌ها قابل مشاهده است). اولین مورد از این مفهوم‌سازی‌ها زمانی مناسب است که موضوع مورد توجه نسبتاً ساده و بدون ابهام باشد و انتظار می‌رود ابزار اجرای آن بسیار منظم باشد؛ اما در جایی که موضوع پیچیده و/یا مناقشه برانگیز است - جایی که مقاصد سردرگم و/یا مبهم است - ممکن است امکان تعریف ایده‌های سیاستی به وضوح و بدون ابهام وجود نداشته باشد. در این مورد ممکن است مفید باشد که یک خطمشی را بر اساس آنچه واقعاً اتفاق می‌افتد، تعریف کنیم (Mason, Perez, McLemore & Dickson, 2020).

دیوید ایستون در دهه ۱۹۵۰ در ایالات متحده آمریکا، مفهوم خطمشی عمومی را به عنوان پدیده‌ای فراتر از ایده‌های بیان شده، تعریف کرد: «مثلاً، سیاست رسمی یک سیستم آموزشی تبعیض علیه سیاه‌پوستان را ممنوع می‌کند، اما هیئت‌مدیره مدارس محلی یا مدیران محلی، مدارس را به دو دسته مدارس سفیدپوستان و سیاه‌پوستان تقسیم می‌کنند. در چنین حالتی همان دروسی که به دانش‌آموزان سفیدپوست داده می‌شود برای سیاه‌پوستان نیز در نظر گرفته می‌شود (عدم تبعیض نژادی)؛ اما سیاه‌پوستان مجبورند در مدرسه‌ای جدا از سفیدپوستان تحصیل کنند (تبعیض نژادی). براین اساس، ایستون خطمشی را به عنوان "شبکه‌ای از تصمیمات و اقداماتی که ارزش‌ها را تخصیص می‌دهد" توصیف کرد (Nili & Mahmoudzadeh, 2013).

خطمشی‌گذاری شاخه‌ای از علوم سیاسی است که به مطالعه مجموعه اقدامات دولتی می‌پردازد. اقدامات دولت هم به عنوان متغیر مستقل و هم به عنوان متغیر وابسته می‌تواند مورد بحث قرار گیرد. مجموعه اقدامات دولتی موضوعی است که به لحاظ تنوع بسیار وسیع است و حوزه‌هایی چون سیاست بهداشتی، سیاست کشاورزی، سیاست صنعتی و غیره را در برمی‌گیرد (Zarandian, Farzin & Shalbafian, 2021). به عقیده Vedung (2017)، خطمشی‌گذاری به فعالیت‌های حکومت و مقاصدی که برانگیزنده این فعالیت‌هاست اشاره می‌کند. به عبارت دیگر، خطمشی‌گذاری آن چیزی است که حکومت تصمیم می‌گیرد انجام دهد یا کنار بگذارد. در تعریفی دیگر، خطمشی‌گذاری در برگیرنده برنامه‌های سیاسی برای اجرای طرح‌هایی به منظور دستیابی به اهداف اجتماعی است و بیانگر مجموعه فعالیت‌های حکومتی است که تأثیر مستقیم یا غیرمستقیم بر زندگی شهروندان دارد (Kikuchi, 2021). در حوزه خطمشی‌گذاری موضوعات

متنوعی چون نحوه تدوین مسائل سیاسی، چگونگی تبدیل پدیده‌ها به صورت مسئله‌های سیاسی دولت، نحوه تصمیم‌گیری و اجرای تصمیمات دولتی و ارزیابی عمل دولتی قابل بررسی است. چنین عرصه پرتنوعی رشته سیاست‌گذاری عمومی را گاه با چالش بحران هویت مواجه می‌کند از این رو پرداختن به آن را با دشواری مواجه می‌کند. سیاست‌گذار نه به‌عنوان مجری روش‌ها و دستورها، بلکه در نقش تحلیل‌گر سیاسی عمل می‌کند. مدیریت دولتی معطوف به قدرت حاکم است و ساختار محکمی دارد، لذا در بحران‌ها یا نقاط عطف به‌آسانی نمی‌تواند روش‌های جایگزین را بیابد، اما خط‌مشی‌گذاری دوام و تحرک بیش‌تری دارد و به‌موقع می‌تواند مسیرهای جایگزین یا راه‌حل‌های ابداعی ارائه دهد (Hajizadeh, Zamanzadeh, Kakemam, Bahreini & Khodayari-Zarnaq, 2021).

یک سیاست ایده‌آل چگونه خواهد بود؟ بهترین طراحی خط‌مشی قابل‌دستیابی چیست؟ هر دو سؤال برای خط‌مشی‌گذاری بسیار مهم هستند. مورد اول به کارکرد سیاسی که باید تدوین شود اشاره دارد، یعنی اینکه یک خط‌مشی خاص باید چه طرحی داشته باشد تا بتواند به یک هدف از پیش تعیین شده دست یابد. مورد دوم به محدودیت‌هایی می‌پردازد که هنگام ایجاد خط‌مشی‌ها ظاهر می‌شوند. این‌ها اصولاً توسط سیاست، یعنی فرآیندی که توسط آن بازیگران درگیر تصمیم می‌گیرند، ظاهر می‌شود؛ بنابراین، ضروری است که بررسی کنیم که سیاست^۱ چگونه خط‌مشی‌ها را شکل می‌دهد. مدل‌های مفهومی متعددی وجود دارد که به روشن شدن درک ما از رابطه بین سیاست و خط‌مشی کمک می‌کند. مدل‌های عمده‌ای که در ادبیات یافت می‌شوند عبارتند از (۱) مدل نهادی^۲، (۲) مدل منطقی^۳، (۳) مدل افزایشی^۴، (۴) مدل گروهی^۵، (۵) مدل نخبگان^۶ و (۶) مدل فرآیندی^۷. این مدل‌ها رقابتی نیستند، بلکه مکمل هم هستند زیرا بر جنبه‌های مختلف زندگی سیاسی تمرکز می‌کنند و از این رو بر ویژگی‌های جداگانه سیاست‌ها تمرکز می‌کنند (Fukui, 2021). مفهوم اصلی این مدل‌ها این است که مفروضات متفاوتی در مورد اهمیت بازیگران درگیر - نهادها، سیاستمداران، بوروکرات‌ها، گروه‌های ذینفع و مردم - و عقلانیت آن‌ها مطرح می‌کنند. اگر ما سیاست‌گذاران را به‌عنوان بازیگران کاملاً منطقی در نظر بگیریم که به دنبال راه‌حل‌های

¹ Politics

² Institutional Model

³ Rational Model

⁴ Incremental Model

⁵ Group Model

⁶ Elite Model

⁷ Process Model

حداکثری برای اجرای یک خطمشی هستند، لذا باید بر کیفیت اطلاعات موجود، رویه‌های تصمیم‌گیری و غیره تأکید کرد (Kogan, 2018).

اجرای خطمشی

در یک طبقه‌بندی کلی، رویکردهای اجرای خطمشی را می‌توان به دو دسته «بالا به پایین» و «پایین به بالا» تقسیم نمود. طبق رویکرد از بالا به پایین، تصمیمات سیاستی از بالا (دولت مرکزی) شروع می‌شود و توسط سازمان‌های سطح پایین یا بوروکرات‌های سطح خیابان اجرا می‌شود. بسیاری از متغیرهای حقوقی، سیاسی و اجتماعی بر فرآیند پیاده‌سازی از بالا به پایین تأثیر می‌گذارند. ساباتیر و مزمانیان (۱۹۸۰) به‌عنوان بنیان‌گذاران رویکرد «بالا به پایین» شش شرط لازم برای اجرای مؤثر چنین سیاست‌هایی را به شرح زیر فهرست کردند:

۱. این که آیا اهداف سیاست واضح و سازگار بودند.
 ۲. اینکه آیا نظریه علی کافی وجود داشت یا خیر.
 ۳. این که آیا این اجرا از نظر قانونی ساختار یافته بود و باعث افزایش انطباق توسط مقامات مجری و گروه‌های هدف می‌شود.
 ۴. مهارت و تعهد مسئولین مجری.
 ۵. این که آیا از طرف گروه‌های ذینفع و حاکمیت حمایت شده است.
 ۶. این که آیا تغییرات در شرایط اجتماعی-اقتصادی در طول دوره اجرا بر حمایت سیاسی یا نظریه علی تأثیر می‌گذارد (Oliveira & Sanches Filho, 2022).
- برخلاف رویکرد از بالا به پایین، نظریه پایین به بالا از بازیگران در سطح پایین یا ارائه خدمات مانند بوروکرات‌های سطح خیابان، خصوصی، عمومی، گروه‌های ذینفع و زیرسیستم سیاست شروع می‌شود. ارزش تئوری پایین به بالا در اجرای خطمشی عمومی با شرایط زیر تفسیر می‌شود:
۱. آیا اهداف، استراتژی‌ها، ابتکارات و تماس‌هایی با بازیگران سطح پایین به اندازه کافی برای تأثیرگذاری بر اجرا وجود داشت.
 ۲. اینکه آیا ذینفعان در چارچوب‌بندی و اجرای سیاست دخیل بوده‌اند یا خیر.
 ۳. صلاحدید، همکاری و مشارکت بین بازیگران چقدر است (Pierre, 2022).
- نظریه پردازان رویکرد بالا به پایین، طراحان خطمشی را به‌عنوان بازیگران اصلی می‌بینند و توجه خود را بر عواملی متمرکز می‌کنند که می‌توانند به شکل قابل ملاحظه‌ای فرایند تدوین و اجرای خطمشی را تحت

تأثیر قرار دهند. دقیق‌ترین رویکرد از بالا به پایین توسط ساباتیر و مزمانیان (۱۹۷۹) ارائه شد که تعدادی از متغیرهای حقوقی و سیاسی را شناسایی کردند و سپس آن‌ها را در شش شرط لازم برای اجرای مؤثر ترکیب کردند که شامل اهداف روشن، نظریه علی و ساختار قانونی، روند، مقامات متعهد، گروه‌های ذینفع حامی و شرایط متغیر اجتماعی-اقتصادی می‌شود. از نظر حوزه‌های سیاست، رویکرد «بالا به پایین» معمولاً سیاست‌های روشن را در اولویت قرار می‌دهند (Petrakis, Valsamis & Kafka, 2020).

ویژگی‌های اساسی رویکرد از بالا به پایین این است که با تصمیم‌گیری سیاستی توسط مقامات دولتی (اغلب دولت مرکزی) شروع می‌شود و سپس می‌پرسد:

(۱) اقدامات مقامات مجری و گروه‌های هدف تا چه اندازه با (اهداف و رویه‌های مشخص شده در) آن تصمیم سیاستی سازگار بود؟

(۲) تا چه اندازه اهداف در طول زمان به دست آمده‌اند، یعنی تا چه اندازه تأثیرات با اهداف سازگار بوده است؟

(۳) عوامل اصلی مؤثر بر خروجی‌ها و تأثیرات سیاست، چه آن‌هایی که مربوط به سیاست رسمی و هم سایر عوامل مهم سیاسی هستند، چه بوده‌اند؟

(۴) سیاست چگونه در طول زمان بر اساس تجربه مجدداً تدوین شد؟

کار ساباتیر و مزمانیان (۱۹۸۰) به‌عنوان مثال مفیدی از رویکرد از بالا به پایین عمل می‌کند زیرا چندین سال است که وجود داشته است. تحت آزمایش‌های تجربی گسترده قرار گرفته است و حداقل چند ناظر کاملاً بی‌غرض به آن به‌عنوان یکی از حامیان اصلی این دیدگاه نگاه می‌کنند. چارچوب ساباتیر و مزمانیان (۱۹۷۹، ۱۹۸۰) اولین نسل از تحقیقات پیاده‌سازی را با نتایج بسیار بدبینانه خود به‌عنوان نقطه عزیمت خود در نظر گرفت. ساباتیر و مزمانیان ابتدا انواع مختلفی از متغیرهای حقوقی، سیاسی و «قابلیت‌های ارزیابی» را شناسایی کردند که بر مراحل مختلف فرآیند اجرا تأثیر می‌گذارد (Steinebach, 2022).

بانکداری اسلامی

در دهه ۵۰ تا ۶۰ میلادی، تئوری‌های اولیه پیرامون اقتصاد اسلامی آغاز شد و نخستین نهاد اعتباری اسلامی در سال ۱۹۶۳ میلادی به‌منظور گردآوری پس‌اندازهای کشاورزان تحت عنوان بانک پس‌انداز میت قمر تأسیس شد. نیاز به تأسیس نظام بانکداری اسلامی در دهه ۷۰ میلادی اوج گرفت و پیرو آن بانک توسعه اسلامی در سال ۱۹۷۵ به‌عنوان یک مؤسسه مالی بین‌المللی در جده عربستان آغاز به کار کرد. دهه ۸۰ میلادی آغاز رشد سریع صنعت تأمین مالی اسلامی بود تأسیس مؤسسه آموزش و تحقیقات اسلامی توسط بانک توسعه اسلامی یک تحول عمده در حوزه مفهوم و تئوری بانکداری اسلامی بود. بسیاری از کشورها

ازجمله بحرین و مالزی بانکداری اسلامی را توسعه دادند. به‌علاوه بسیاری از کشورها ازجمله پاکستان و ایران و سودان نظام بانکداری خود را به سیستم بدون بهره تبدیل کردند بانکداری اسلامی در دهه ۹۰ با رشد ثابتی همراه بود و سازمان حسابداری و حسابرسی برای مؤسسات مالی اسلامی در بحرین جهت تنظیم قوانین مورد نیاز مؤسسات اسلامی تأسیس شد (Ahmed, Mohiuddin, Rahman, Tarique & Azim, 2022).

بررسی تجربه بانکداری اسلامی در کشورهای اسلامی و غیر اسلامی، به‌وضوح نشان می‌دهد در اکثر موارد بانک‌های اسلامی به نحوی تحت نظارت کمیته‌های فقهی قرار دارند (Hassan & Aliyu, 2018). نظارت شرعی و حداقل‌سازی ریسک شریعت حاکی از آن است که اکثر بانک‌ها و مؤسسات اسلامی فعال در سایر کشورها به تعبیر گوناگون مانند شورای تخصصی فقهی، شورای فقهی، شورای شریعت، کمیته شریعت و غیره به این موضوع پرداخته‌اند (Mutamimah & Saputri, 2023). این در حالی است که متأسفانه در نظام بانکی ایران مسئله نظارت شرعی متولی رسمی و قانونی مشخصی ندارد با توجه به تجاری که در این زمینه در سایر کشورها وجود دارد و با توجه به مشکلاتی که از تصویب و اجرای بانکداری بدون ربا در ایران می‌گذرد همچنین با توجه به تأکید فراوان مسئولان دولتی و حکومتی برای اجرای صحیح الگوی اقتصاد اسلامی در کشور و ارائه آن به‌عنوان نمونه‌های موفق به سایر کشورهای اسلامی، مسئله قانون‌گذاری و نظارت بر اجرای صحیح بانکداری اسلامی را باید موردتوجه قرار داد و الگوی عملیاتی مناسبی در این زمینه ارائه نمود مسلماً این مسئله می‌تواند به‌عنوان یکی از محورهای تحول نظام بانکی قرار گیرد (Ghaffari Fard & Alamdar, 2021).

مطالعه بانکداری اسلامی و نحوه اعمال آن در کشورهای پیش‌رو در حوزه بانکداری اسلامی انجام گرفته است؛ در کشورهای مورد مطالعه، دین اسلام به‌عنوان منبع اصلی وضع قوانین و مقررات است ولیکن اشتراکات زیادی با بانکداری سایر کشورهای غیرمسلمان داشته‌اند و ضمن اعمال نظارت نظام‌مند و قانون‌مند بانکداری اسلامی، توسط هیات‌های شریعت مستقر در بانک‌ها دارای نقدینگی مناسب بوده و کمتر در معرض ریسک بوده‌اند (Mahyudin & Rosman, 2022). همچنین در راستای عملیات مالی اسلامی نیز دارای حسابداری و حسابرسی اسلامی می‌باشند. همچنین بسیاری از مطالعات تجربی نیز حاکی از آن هستند که بانکداری اسلامی دارای قدرت رقابت‌پذیری و کارآیی مطلوبی است (Kaakeh, Hassan, Van-Hemmen & Hossain, 2022).

پیشینه پژوهش

با توجه به نبودن موضوع این پژوهش و علی‌رغم جستجوی محققان در میان مقالات داخلی و خارجی در مجموع تحقیقی که به‌طور مستقیم و همزمان به دو موضوع اصلاح نظام بانکی جمهوری اسلامی ایران و خط‌مشی‌گذاری با رویکرد بانکداری اسلامی پرداخته باشد، مشاهده نشد. با این حال برخی از مهم‌ترین پژوهش‌های مرتبط که از یافته‌های آن‌ها می‌توان برای موضوع پژوهش حاضر استفاده کرد، بدین شرح است.

Colabi & Mahmoudi (2023) در تحقیقی به شناسایی عوامل مؤثر بر بانکداری اسلامی و با تأکید بر توسعه کارآفرینی پرداختند. بر اساس نتایج به دست آمده مشخص شد که مقوله‌های تغییر مدیریت ریسک در سرمایه‌گذاری‌ها، مدیریت بازارهای مالی مبتنی بر عقود اسلامی، رعایت حقوق ذی‌نفعان، تغییر الگوی ذخایر سپرده بانکی، زمینه‌سازی عدالت‌محوری، اعطای اعتبارات مبتنی بر عقود اسلامی و توجه به فرهنگ و دانش مبتنی بر اسلام، به ترتیب، عوامل مؤثر بر بانکداری اسلامی با تأکید بر توسعه کارآفرینی را تشکیل می‌دهند. Hassan, & Sarker (2023) در مطالعه‌ای مروری به بررسی پیش‌نیازهای توسعه بانکداری اسلامی در بنگلادش و پیامدهای آن پرداختند. در این تحقیق که با رویکرد توصیفی-مروری انجام شده است محققان نشان دادند استفاده از بانکداری اسلامی نقش مهمی در جلوگیری از بروز بحران‌های مالی دارد.

Dashti & Salemi (2021) مطالعه‌ای با عنوان "نهادینه‌سازی بانکداری اسلامی در بانک‌های ایران؛ راهبردها و راهکارها" انجام دادند. این محققان با بررسی منابع موجود به این نتیجه رسیدند که جایگزین واقعی نرخ بهره در نظام مالی اسلامی، روش قرض‌الحسنه است و روش‌های دیگر مثل مباحه، بیع مؤجل، اجاره و رهن، که در آن‌ها روش‌هایی برای فرار از ربا وجود دارد، نمی‌تواند در راه رسیدن به هدف‌های اقتصادی - اجتماعی بانک‌های اسلامی معنادار باشد. Farman Ara & Ghaffari (2018) در مطالعه‌ای با عنوان "ارائه الگو و شاخص‌های ارزیابی و نظارت نظام بانکی ایران" به بررسی اسناد بالادستی و همچنین الگوها و تجارب بین‌المللی سایر کشورها پرداختند. در این مقاله شاخص‌هایی چون اهداف نظارت، پیش‌شرط‌های نظارت بانکی، خصوصیات ناظران، اختیارات ناظران، حیطه‌های نظارت، شاخص‌های ارزیابی عملکرد، تناسب با معیارهای اسلامی، جلوگیری از وقوع انواع فساد بانکی و مبارزه با پولشویی به عنوان مقوله‌های اصلی نظارت در نظام بانکی شناسایی شدند. Nazari (2018) در مطالعه‌ای با عنوان "جایگاه عقود معین در نظم بانکداری اسلامی و رابطه آن با کاهش فقر در جامعه" نشان داد که قرض‌الحسنه و عقود مشارکتی می‌تواند به کاهش فقر در جامعه کمک کند و عقود مبادله‌ای اگرچه

کاربرد ساده‌تری نسبت به عقود ذکر شده دارند اما به دلیل بازدهی ثابت و از قبل تعیین شده، عملاً سیستم بانکی را ربوی می‌کنند. (Mousaviyan, Nazarpour & Lotfinia (2016) در مطالعه‌ای با عنوان "تحلیل نظری الگوی نظام بانکداری اسلامی اندونزی: راهبردی برای اصلاح قوانین بانکداری ایران" گزارش کردند که نظام بانکداری اندونزی از جامعیت، مشروعیت و کارایی نسبی برخوردار است هم‌چنین از لحاظ جامعیت در بخش تجهیز، نواقصی دارد و قادر به پاسخ‌گویی به نیازهای کسانی که به قصد امر خیر و کسانی که برای دریافت سود ثابت سپرده‌گذاری می‌کنند، است.

Rahmayati (2021) در مطالعه‌ای با عنوان استراتژی‌های رقابتی در صنعت بانکداری اسلامی به بررسی این مسئله پرداخت که آیا بانکداری اسلامی قدرت رقابت با بانکداری متعارف را دارد یا خیر. در این پژوهش، محقق به بررسی گزارش‌های موجود در رابطه با عملکرد بانکداری اسلامی و بانکداری متعارف پرداخت. نتایج این مطالعه با تأکید بر بحران مالی ۲۰۰۸-۲۰۰۹ نشان داد که بانکداری اسلامی قدرت رقابتی بالایی داشته و میزان ریسک آن کم‌تر از بانکداری متعارفی است که در اغلب کشورها استفاده می‌شود. (Ikra, Rahman, Wanke & Azad (2021) در مطالعه‌ای با عنوان "کارآمدی نظام بانکداری اسلامی" با رویکردی فراتحلیل به بررسی کارآمدی این شکل بانکداری در اقتصاد نوین جهانی پرداختند. بدین منظور مقالات منتخب در بازه زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ مورد بررسی قرار گرفت. بر اساس نتایج گزارش شده در این پژوهش مشخص شد که بانکداری اسلامی نه تنها از کارایی بسیار بالایی در اقتصاد جدید جهانی برخوردار است؛ بلکه در برخی از موارد عملکرد بهتری نسبت به بانکداری رایج دارد.

Kusuma & Rosadi (2019) مطالعه‌ای با عنوان حاکمیت شرکتهای اسلامی و عملکرد مالی بانکداری اسلامی انجام دادند. در این تحقیق؛ متغیرهایی شامل اندازه هیئت‌مدیره، اندازه کمیته حسابرسی، اندازه هیئت نظارت شرعی و دفعات جلسات هیئت نظارت شریعت به عنوان حاکمیت شرکتهای اسلامی در نظر گرفته شده است. این تحقیق در ۱۰ بانک اسلامی در سال ۲۰۱۲-۲۰۱۶ انجام شده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که کلیه متغیرهای مستقل به‌طور همزمان بر عملکرد مالی تأثیر می‌گذارد. بر اساس نتایج به دست آمده در این مطالعه می‌توان نتیجه گرفت توالی نظارت شرعی و کمیته حسابرسی تأثیر مثبتی بر عملکرد مالی بانک‌های اسلامی دارد. درحالی‌که اندازه و قدمت بر عملکرد مالی تأثیر نمی‌گذارد. Khan (2018) مطالعه‌ای با عنوان "بانکداری اسلامی و تأمین مالی: یک پارادایم جدید در روابط بین‌الملل" انجام دادند. محققان در این مقاله نشان دادند که بانکداری اسلامی وسیله‌ای است در ایجاد روابط بین‌الملل به وسیله ادغام با سیستم متعارف این کار را با ارتقاء آموزش، تحقیق و ایجاد صلح و

هماهنگی بین کشورها از طریق کنترل عناصر رادیکال انجام داده وسیله است برای پیدا کردن دوستان و همکاری با ملت‌های غیرمسلمان از طریق گفتگوی ادیان. بررسی ادبیات پژوهش حاکی از آن است که علی‌رغم انجام مطالعات متعدد در زمینه بانکداری اسلامی، تاکنون مشخصاً هیچ پژوهشی به تحلیل شکاف سیاست‌های بانکداری اسلامی پرداخته نشده است. از طرف دیگر در اغلب مطالعات پیشین از رویکرد توصیفی برای ارزیابی بانکداری اسلامی استفاده شده است. این خلأها پژوهشی انگیزه اصلی از انجام مطالعه حاضر است.

روش‌شناسی

پژوهش حاضر، از لحاظ هدف، کاربردی است که با رویکرد آمیخته انجام شده است. در مرحله نخست داده‌های مورد نیاز از خلال اسناد و مطالعات کتابخانه‌ای استخراج شد. نمونه آماری شامل ۲۳ خبره و متخصص بانکداری اسلامی و سیاست‌گذاری کلان اقتصادی که سابقه علمی و پژوهشی و سابقه اجرایی داشتند، می‌باشد که به‌صورت هدفمند و با تکنیک گلوله برفی انتخاب شدند. حداقل ۱۰ سال سابقه مدیریتی بانک یا ۱۰ سال سابقه کاری به‌عنوان استاد دانشگاه معیارهای انتخاب نمونه بوده است.

در این تحقیق از رویکرد (Sandlowski & Barroso 2007) برای استخراج شاخص‌ها از متون استفاده شده است. در نخستین مرحله به جستجوی سیستماتیک مقالات منتشر شده در پایگاه‌های علمی معتبر داخلی شامل SID، مگیران و علم نت هم‌چنین پایگاه‌های بین‌المللی شامل Elsevier، Emerald insight و Google Scholar پرداخته شد. از طریق جستجوی واژگان کلیدی مرتبط، مقالات مربوطه شناسایی شدند. در بخش بعدی جهت غربال مقالات استحصال شده از معیارهایی چون تناسب چکیده، محتوی، روش تحقیق استفاده شده است. بدین منظور، غربال مقالات در چهار مرحله متوالی صورت گرفته است. در مجموع ۱۸۳۰۰ مقاله یافت شد که با حذف مقالات تکراری، این تعداد به ۱۰۳۲۲ مورد رسید. از این میان ۴۰۶ مقاله قابل دسترسی بوده‌اند که با حذف مقالاتی با چکیده نامرتبط، ۱۶۵ مقاله انتخاب شد. در مرحله بعد بر اساس متناسب بودن محتوای مقالات، ۱۰۲ مقاله به دست آمد و در چهارمین مرحله از غربالگری، ۵۸ مقاله به دلیل داشتن روش تحقیق نامناسب حذف شده و بدین ترتیب نمونه نهایی شامل ۴۴ مقاله انتخاب شد. از طریق مرور مکرر ۲۵ مقاله نهایی انتخاب شده، اطلاعات موردنظر از مقالات فوق‌الذکر استخراج شده و اطلاعات آن‌ها به‌صورت کدبازایی شدند.

در مرحله قبل بر اساس مرور ادبیات، ۳۶ خط‌مشی اصلاحی به‌منظور اصلاح بانکداری اسلامی کشف و شناسایی شد. در این مرحله با بهره‌گیری از روش تحلیل اهمیت-عملکرد، ضمن شناسایی نقاط قوت و

ضعف، راهبردهای اصلاحی به‌منظور تحول خطمشی‌های بانکداری اسلامی ارائه می‌شود. تحلیل اهمیت - عملکرد ابزاری برای اولویت‌بندی شاخص‌ها است تا بر اساس آن، بتوان عملکرد را ارزشیابی نمود. در به‌کارگیری این مدل دو پرسش از پاسخ‌دهندگان و خبرگان پرسیده می‌شود:

۱. شاخص‌های مطرح شده در پرسشنامه از نظر آن‌ها از چه میزان اهمیت برخوردار است؟

۲. عملکرد نظام بانکی در شاخص‌های مطرح شده از پرسشنامه چگونه بوده است؟

با این پرسش‌ها امکان مقایسه همزمان اهمیت شاخص‌ها و عملکرد مربوط به آن شاخص‌ها در سازمان با استفاده از مدل تحلیل اهمیت - عملکرد فراهم می‌شود. جهت انجام تحلیل اهمیت - عملکرد گام‌های زیر طی می‌شود:

گام اول: استخراج شاخص‌ها از طریق مطالعه ادبیات موضوع یا نظرخواهی از خبرگان.

گام دوم: مشخص کردن درجه اهمیت شاخص‌ها و درجه عملکرد آن‌ها با استفاده از طیف لیکرت توسط تصمیم‌گیرندگان و خبرگان.

گام سوم: کاربست میانگین هندسی جهت احصاء ارزش نهایی اهمیت و ارزش نهایی عملکرد هر یک از مؤلفه‌ها از طریق رابطه زیر:

(۱)

$$b_i = (\prod_{p=1}^n b_{ip})^{1/n}$$

(۲)

$$c_i = (\prod_{p=1}^n c_{ip})^{1/n}$$

در این روابط، b_i ارزش نهایی اهمیت، c_i ارزش نهایی عملکرد مشخصه i ام نامیده می‌شود که حاصل نظر جمعی p کارشناس است ($i = 1, 2, \dots, m$) و ($p = 1, 2, \dots, n$).

گام چهارم: ارزش آستانه^۱ به‌منظور تعیین خانه‌های ماتریس IPA محاسبه می‌شود. جهت تعیین ارزش آستانه از میانگین حسابی استفاده می‌شود. ارزش آستانه اهمیت - عملکرد با استفاده از فرمول مذکور به شرح زیر است:

¹ Threshold Value

(۳) (ارزش آستانه عملکرد)

$$C = \frac{\sum_{i=1}^m c_i}{m} \mu$$

(۴) (ارزش آستانه اهمیت)

$$b = \frac{\sum_{i=1}^n b_i}{m} \mu$$

گام پنجم: مشخص کردن موقعیت نسبی هر یک از شاخص‌ها و مؤلفه‌ها بر روی ماتریس IPA.

گام ششم: بر اساس نظر و همکاران برای مشخص کردن وزن شاخص‌ها از فرمول شکاف بین ارزش اهمیت و عملکرد شاخص ضربدر ارزش اهمیت آن استفاده می‌شود.

(۴)

$$Ow_j = |(b_j - c_j) \times b_j|$$

برای سهولت بیش‌تر جهت تجزیه و تحلیل فرمول مذکور را به صورت زیر نرمالایز می‌شود.

(۵)

$$Sw_j = ow_j / \sum_{j=0}^m ow_j$$

در پایان مشخصه‌هایی که دارای Sw_j بیش‌تری هستند باید در اولویت بالاتر جهت بهبود قرار گیرند (Okrent & Tyrrell, 2004).

نتایج

آمار توصیفی

از بین اعضاء نمونه آماری، ۱۹ نفر استاد دانشگاه و ۴ نفر مدیر بانکی بودند. ۱۴ نفر از پندل خبرگان مرد و ۹ نفر زن بودند. از بین اعضاء نمونه، ۱۶ نفر بین ۱۰-۱۵ سال سابقه و ۷ نفر سابقه بالای ۱۵ سال داشتند.

جدول (۱): ویژگی‌های دموگرافیک نمونه

ویژگی	طبقات	تعداد	درصد فراوانی
جنسیت	مرد	۱۴	۶۰/۸
	زن	۹	۳۹/۲
سمت شغلی	استاد دانشگاه	۱۹	۸۲/۶
	مدیر بانکی	۴	۱۷/۴
سابقه کاری	۱۰-۱۵ سال	۱۶	۶۹/۵

بیشتر از ۱۵ سال	۷	۳۰/۵
کارشناسی ارشد	۳	۸۶/۹
دکتر	۲۰	۱۳/۱

(یافته‌های پژوهش)

پس از انتخاب مقالات منتخب در پنج مرحله ابتدایی از روش فراترکیب، در ادامه با استفاده از روش CASP با ۱۰ شرط کیفی، هر مقاله را به لحاظ کیفی مورد ارزیابی قرار گرفت. هر یک از مقالات در مواجهه با این شرایط، امتیازی از ۱ تا ۵ گرفته و مقالاتی که مجموع امتیازات آن‌ها ۳۱ و بالاتر شود به لحاظ کیفی تأیید و باقی مقالات حذف شد. پس از چند مرحله پالایش از میان ۴۰ مطالعه، ۱۵ مورد آن حذف و ۲۵ پژوهش برای تجزیه و تحلیل اطلاعات انتخاب شد.

گام ششم از روش فراترکیب شامل کنترل اعتبار است. روش کاپا یکی از ابزارهای تصمیم‌گیری آماری است که به بررسی اندازه توافق و هماهنگی بین دو فرد پدیده و یا منبع تصمیم‌گیری که هر یک به صورت جداگانه مورداندازه‌گیری قرار گرفته‌اند می‌پردازد. برای ارزیابی پایایی فراترکیب، سندی انتخابی در اختیار یکی از خبرگان قرار داده شد. پس از ارزیابی، ضریب کاپا ۰/۶۱۳ محاسبه گردید. ضریب کاپای بالای ۰/۶ مطلوب است؛ بنابراین این مقدار به معنای پایایی نتایج پژوهش است. در مرحله هفتم از روش فراترکیب، یافته‌های مراحل قبل ارائه می‌شود. در ادامه به شناسایی شاخص‌های پژوهش پرداخته شد. از شاخص‌های استخراج‌شده از متون مقالات مرتبط، با حذف شاخص‌های هم‌معنی و پرتکرار و درنهایت با مقوله و دسته‌بندی شاخص‌های نهایی، نهایتاً ۵ مؤلفه اصلی و ۳۶ شاخص (مقوله فرعی) حاصل گردید.

جدول (۲): مقوله‌های اصلی و فرعی مستخرج از فراترکیب

مقوله اصلی	مقوله فرعی	منبع
ملاحظات فقهی	الزام تشکیل کمیته‌های تخصصی فرعی شورای فقهی در بانک‌ها	Mateev, Nasr 'Akkas & Asutay (2022) & Sahyouni (2022)
	ممنوعیت انجام معاملات ربوی	Paltrinieri, 'Khan & Bhatti (2018) Dreassi, Rossi & Khan (2021)
	تغییر عملیات صوری عقود اسلامی به عملیات واقعی اسلامی به‌ویژه مشارکت در سود و زیان	'Abdo, Noman & Hanifa (2022) Ikra, 'Kusuma & Rosadi (2019) Rahman, Wanke & Azad (2021)
	تدوین و تصویب پیش‌شرط‌های احراز پست	Ahmed, Mohiuddin, Rahman, Tarique Kaakeh, Hassan, Van- 'Azim (2022)

Hemmen & Hossain (2020)	مدیریتی مبنی بر داشتن توانمندی، تجربه بانکداری اسلامی و پرورش متخصصین فقهی بانکی	
Smaoui, Mimouni, 'Yudaruddin (2023) Mateev, 'Miniaoui & Temimi (2020). Nasr & Sahyouni (2022)	ایجاد سازوکارهای اجرایی شورای فقهی به وسیله تأسیس دبیرخانه، واحد کنترل شرعی و واحد اطلاعات	
Sheihk, Taseen, Haider & Naeem Ashraf, Tabash & Hassan ' (2021) (2022)	منع عضویت اعضا شورای فقهی در مناصب بانکی و بالعکس	
Abdo, 'Mutamimah & Saputri (2023) Kusuma & 'Noman & Hanifa (2022) Rosadi (2019)	ارتقاء جایگاه فقهی از طریق افزایش اختیاراتی نظیر ارجاع مسائل و مشکلات فقهی، اجرای مصوبات، تسهیل دسترسی اعضا شورای فقهی به اطلاعات	
Sheihk, Taseen, Haider & Naeem Kaakeh, Hassan, Van- ' (2021) Hemmen & Hossain (2020)	انتصاب اعضا شورای فقهی از سوی بالاترین سطوح نظیر شورای نگهبان	
Ashraf, Tabash & 'Noreen (2019) Hassan (2022)	منع عضویت شورای فقهی در کمیته های تخصصی فرعی شورای فقهی بانک ها	
Mateev, Nasr & 'Noreen (2019) Sahyouni (2022)	تأسیس شورای فقهی در بانک مرکزی و کمیته های تخصصی فرعی شورای فقهی در بانک ها	
Paltrinieri, 'Akkas & Asutay (2022) Dreassi, Rossi & Khan (2021)	اصلاح و بهبود عملیات بانک ها جهت مقابله با افزایش مطالبات معوق	مدیریت دارایی ها
Mahyudin & 'Yudaruddin (2023) Rosman (2022)	بهینه نگه داشتن نسبت دارایی های نقدی	
Jarociński & Karadi 'Mesta (2022) (2020)	بهینه نگه داشتن نسبت تسهیلات ارائه شده به سپرده	
Ahmed, Mohiuddin, Rahman, Tarique Noreen (2019) ' & Azim (2022)	بهینه نگه داشتن نسبت پرتفوی سرمایه گذاری به دارایی ها	
'Mutamimah & Saputri (2023) Mahyudin & Rosman (2022)	ارزیابی اقلام مهم ترازنامه و پاک سازی آن و حذف دارایی های مشکل دار	
Kaakeh, Hassan, Van-Hemmen & Mahyudi & Rosman 'Hossain (2020) (2022)	ممنوع بودن هرگونه پرداخت تسهیلات یا اعتبار به اعضای شورای فقهی از سوی بانک ها	
'Mutamimah & Saputri (2023) Smaoui, Mimouni, Miniaoui &	ایجاد استانداردها برای گزارش های مالی و	

Ashraf, Tabash & Temimi (2020) Hassan (2022)	شفافیت بر مبنای حسابرسی و حسابداری اسلامی	
Sheihk, Taseen, Haider & Naeem Mateev, Nasr & Sahyouni (2021) (2022)	استفاده از پتانسیل‌های بانکداری متعارف در بانکداری اسلامی با توجه به اشتراکات موجود	
Ikra, Rahman, Khan & Bhatti (2018) Hassan & Wanke & Azad (2021) Aliyu (2018)	لزوم انجام معامله بر اساس یک دارایی	
Ahmed, Akkas & Asutay (2022) Mohiuddin, Rahman, Tariqum & Azim (2022)	بهبود نگرش نسبت تسهیلات به دارایی‌ها	
Ghaemi Asl, Bafandeh Iman Doost & Kaakeh, Hassan, Mohammadi (2022) Van-Hemmen & Hossain (2020)	عقد قراردادهای اسلامی بر مبنای نسبت‌های نقدینگی و تسهیلاتی	
Abdo, Noman & Hanifa (2022) Sheihk, Taseen, Haider & Naeem (2021)	رعایت حداقل سرمایه سازگار با استاندارد بازل جهت پوشش ریسک‌ها	مدیریت ریسک
Mateev, Mutamimah & Saputri (2023) Nasr & Sahyouni (2022)	توزیع ریسک سرمایه‌گذاری بانک‌ها	
Ikra, Rahman, Wanke & Azad Ahmed, Mohiuddin, Rahman, (2021); Tariqum & Azim (2022)	فاصله گرفتن از ریسک نقدینگی	
Yudaruddin (2023) Mesta (2022) Ghaemi Asl, Bafandeh Iman Doost & Mohammadi (2022)	ممنوعیت تأمین مالی بخش‌های غیر قانونی	
Ashraf, Tabash Knill & Tosun (2020) & Hassan (2022)	پرداخت بخشی از سود بانک‌ها به عنوان زکات	مشتری‌مداری و منافع اجتماعی
Ghaemi Asl, Bafandeh Iman Doost & Mohammadi (2022) Kaakeh, Hassan, Van-Hemmen & Hossain (2020) Mutamimah & Saputri (2023) Mateev, Nasr & Sahyouni (2022)	بانکداری مبتنی بر مشارکت در سود و زیان	
Abdo, Noman & Hanifa (2022) Sheihk, Taseen, Haider & Naeem (2021)	تسهیلات ویژه برای روستائیان و مستضعفین و مناطق مسلمان‌نشین	
Mutamimah & Saputri (2023) Mahyudin & Rosman (2022)	نقش مشتری به عنوان سرمایه‌گذار	
Mahyudi & Rosman Mesta (2022) Noreen (2019) (2022)	تخصیص منابع از طریق عقد مضاربه به عامه مردم نه فقط حوزه تجارت	
Ahmed, Akkas & Asutay (2022) Mohiuddin, Rahman, Tariqum & Azim (2022) Ghaemi Asl, Bafandeh Iman Doost & Mohammadi (2022) Hassan, Van-Hemmen & Hossain (2020)	توسعه بانکداری اسلامی بر مبنای موضوعات کلیدی چون نوآوری در سرعت، مدیریت ریسک و شیوه‌های به کارگیری فناوری اطلاعات	
Abdo, Noman & Hanifa (2022) Sheihk, taseen, haider & naeem	نگهداری جریمه تأخیر در حساب جداگانه و	

(2021)	استفاده از آن در فعالیت‌های خیر خواهانه تا سودی برای بانک منظور نگردد.	
Ghaemi Asl, Bafandeh Iman Doost & Mohammadi (2022); Hassan & Aliyu (2018)	برقراری ارتباط میان عرضه پول و بخش واقعی اقتصاد	مشارکت اقتصادی
‘Ashraf, Tabash & Hassan (2022) Ikra, Rahman, ‘Khan & Bhatti (2018) Wanke & Azad (2021)	تبیین نقش پول صرفاً به عنوان تسهیل گر در بانکداری اسلامی نه کالا به مانند بانکداری متعارف	
Yudaruddin (2023) ‘Mesta (2022)	فاصله گرفتن از وابستگی متقابل با دولت از طریق سازوکارهای استاندارد جهت حفظ منافع سپرده گذاران و ذینفعان	
‘Abdo, Noman & Hanifa (2022) Kusuma & Rosadi (2019)	تأکید بر قراردادهای واقعی	

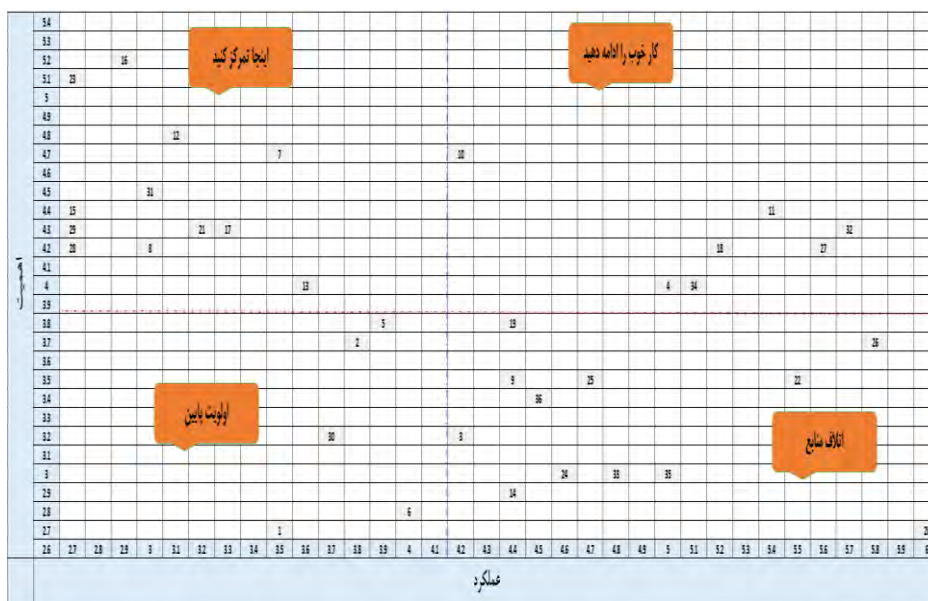
(یافته‌های پژوهش)

جهت تحلیل عملکرد-اهمیت بر اساس روش نمونه گیری هدفمند ۲۳ خبره و متخصص بانکداری اسلامی و سیاست گذاری کلان اقتصادی که سابقه علمی و پژوهشی و سابقه اجرایی داشتند، شناسایی شدند و پرسشنامه میان آن‌ها توزیع شد و پس از دریافت پرسشنامه‌ها و جمع آوری داده‌ها، در این گام، یکپارچه سازی نظرات خبرگان با بهره گیری از روش میانگین هندسی انجام گرفت. پنل خبرگان شامل اساتید دانشگاهی متخصص (سابقه تدریس بیش از ۱۰ سال و دارا بودن مقالات علمی-پژوهشی یا ISI در زمینه بانکداری) و مدیران بانکی بوده است.

تعیین ارزش آستانه و تشکیل ماتریس ربعی

در این گام، بر اساس اعداد به دست آمده در مرحله قبل، هریک از مؤلفه‌ها در جایگاه خودشان در ماتریس ربعی قرار می گیرند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شکل ۱: ماتریس مربعی

در ادامه بر اساس فرمول‌های گفته‌شده در بخش روش تحقیق، وزن هر مؤلفه و اولویت آن مشخص می‌شود.

جدول (۳): اولویت‌بندی خط‌مشی‌های اصلاحی مؤثر بر بانکداری اسلامی

اولویت	SWj	خط‌مشی‌ها
۱	۰/۰۶۹	الزام تشکیل کمیته‌های تخصصی فرعی شورای فقهی در بانک‌ها
۲	۰/۰۶۲	پرداخت بخشی از سود بانک‌ها به عنوان زکات
۳	۰/۰۵۰	ممنوعیت انجام معاملات ربوی
۴	۰/۰۴۹	برقراری ارتباط میان عرضه پول و بخش واقعی اقتصاد
۵	۰/۰۴۶	تغییر عملیات صوری عقود اسلامی به عملیات واقعی اسلامی به‌ویژه مشارکت در سود و زیان
۶	۰/۰۴۶	تدوین و تصویب پیش‌شرط‌های احراز پست مدیریتی مبنی بر داشتن توانمندی، تجربه بانکداری اسلامی و پرورش متخصصین فقهی بانکی
۷	۰/۰۴۳	ایجاد سازوکارهای اجرایی شورای فقهی به‌وسیله تأسیس دبیرخانه، واحد کنترل شرعی و واحد اطلاعات
۸	۰/۰۴۱	تبیین نقش پول صرفاً به عنوان تسهیل‌گر در بانکداری اسلامی نه کالا به مانند بانکداری

		متعارف
۹	۰/۰۳۹	بانکداری مبتنی بر مشارکت در سود و زیان
۱۰	۰/۰۳۸	اصلاح و بهبود عملیات بانکها جهت مقابله با افزایش مطالبات معوق
۱۱	۰/۰۳۸	فاصله گرفتن از وابستگی متقابل با دولت از طریق سازوکارهای استاندارد جهت حفظ منافع سپرده گذاران و ذینفعان
۱۲	۰/۰۳۷	منع عضویت اعضاء شورای فقهی در مناصب بانکی و بالعکس
۱۳	۰/۰۳۱	تأکید بر قراردادهای واقعی
۱۴	۰/۰۲۵	بهینه نگه داشتن نسبت دارایی های نقدی
۱۵	۰/۰۲۴	بهینه نگه داشتن نسبت تسهیلات ارائه شده به سپرده
۱۶	۰/۰۲۴	ارتقاء جایگاه فقهی از طریق افزایش اختیاراتی نظیر: ارجاع مسائل و مشکلات فقهی، اجرای مصوبات، تسهیل دسترسی اعضا شورای فقهی به اطلاعات
۱۷	۰/۰۲۳	انتصاب اعضا شورای فقهی از سوی بالاترین سطوح نظیر شورای نگهبان
۱۸	۰/۰۲۲	بهینه نگه داشتن نسبت پرتفوی سرمایه گذاری به دارایی ها
۱۹	۰/۰۲۲	ارزیابی اقلام مهم ترازنامه و پاکسازی آن و حذف دارایی های مشکل دار
۲۰	۰/۰۲۲	تسهیلات ویژه برای روستائیان و مستضعفین و مناطق مسلمان نشین
۲۱	۰/۰۲۱	ممنوع بودن هرگونه پرداخت تسهیلات یا اعتبار به اعضای شورای فقهی از سوی بانکها
۲۲	۰/۰۲۱	ایجاد استانداردها برای گزارش های مالی و شفافیت بر مبنای حسابرسی و حسابداری اسلامی
۲۳	۰/۰۱۹	نقش مشتری به عنوان سرمایه گذار
۲۴	۰/۰۱۸	استفاده از پتانسیل های بانکداری متعارف در بانکداری اسلامی با توجه به اشتراکات موجود
۲۵	۰/۰۱۸	لزوم انجام معامله بر اساس یک دارایی
۲۶	۰/۰۱۷	منع عضویت شورای فقهی در کمیته های تخصصی فرعی شورای فقهی بانکها
۲۷	۰/۰۱۶	بهینه نگه داشتن نسبت تسهیلات به دارایی ها
۲۸	۰/۰۱۶	تأسیس شورای فقهی در بانک مرکزی و کمیته های تخصصی فرعی شورای فقهی در بانکها
۲۹	۰/۰۱۵	تخصیص منابع از طریق عقد مضاربه به عامه مردم نه فقط حوزه تجارت
۳۰	۰/۰۱۴	فاصله گرفتن از ریسک نقدینگی
۳۱	۰/۰۱۴	ممنوعیت تأمین مالی بخش های غیر قانونی
۳۲	۰/۰۱۴	عقد قراردادهای اسلامی بر مبنای نسبت های نقدینگی و تسهیلاتی

۳۳	۰/۰۱۳	رعایت حداقل سرمایه سازگار با استاندارد بازل جهت پوشش ریسک‌ها
۳۴	۰/۰۱۳	توزیع ریسک سرمایه‌گذاری بانک‌ها
۳۵	۰/۰۱۲	توسعه بانکداری اسلامی بر مبنای موضوعات کلیدی چون نوآوری در سرعت، مدیریت ریسک و شیوه‌های به‌کارگیری فناوری اطلاعات
۳۶	۰/۰۰۸	نگهداری جریمه تأخیر در حساب جداگانه و استفاده از آن در فعالیت‌های خیرخواهانه تا سودی برای بانک منظور نگردد.

(یافته‌های پژوهش)

با توجه به ماتریس ربعی، هر عامل در یکی از چهار ناحیه «حوزه تمرکز»، «استمرار کار خوب»، «اتلاف منابع» و «اولویت پایین» قرار می‌گیرد. عواملی که در ناحیه متمرکز جایابی شده‌اند اگرچه به لحاظ اهمیت، بالاتر از متوسط هستند اما به لحاظ عملکردی سطح پایین‌تر از متوسط را از نظر مخاطبان دارا هستند. به همین جهت، راهبرد پیشنهادی برای این عوامل توجه و تمرکز بر آن‌ها و تخصیص بهتر و بیش‌تر منابع مادی و معنوی در این حوزه است. ناحیه استمرار کار خوب، شامل عواملی است که هم به لحاظ اهمیت و هم به لحاظ عملکرد بالاتر از سطح متوسط ارزیابی می‌شوند. به عبارت دیگر، عوامل این ناحیه ضمن برخورداری از اهمیت بالا، در عمل نیز مورد توجه قرار گرفته‌اند. راهبرد پیشنهادی برای این عوامل استمرار توجه و اقدامات صورت گرفته است. عوامل ناحیه اتلاف منابع، اگرچه به لحاظ اهمیت پایین‌تر از سطح متوسط ارزیابی می‌شوند، اما به لحاظ عملکرد و وضع موجود، بالاتر از تراز متوسط قرار دارند. به همین جهت می‌توان گفت که به صورت نسبی بیش از ارزش واقعی خود مورد توجه بوده‌اند و به نوعی اتلاف منابع صورت گرفته است. راهبرد پیشنهادی در مورد این عوامل، کاهش توجه و تخصیص منابع به آن‌ها و سوق دادن منابع به سمت عوامل ناحیه اول (تمرکز) است. ناحیه اولویت پایین، شامل عواملی است که هم به لحاظ اهمیت و هم به لحاظ عملکرد کمتر از متوسط ارزیابی شده‌اند. به تعبیر دیگر تخصیص منابع و اقدامات به‌طور نسبی متناسب با نقش پایین این عوامل اندک بوده است. در جدول (۳) به‌طور خلاصه جمع‌بندی تحلیل اهمیت عملکرد اصول و خط‌مشی‌های اصلاح نظام بانکی آورده شده است.

جدول (۴): جمع بندی تحلیل اهمیت عملکرد مؤلفه های مؤثر بر بانکداری اسلامی

خط مشی های اصلاحی نواحی ماتریس ربعی	خط مشی های اصلاحی نظام بانکداری اسلامی
ناحیه تمرکز	- ایجاد سازوکارهای اجرایی شورای فقهی به وسیله تأسیس دبیرخانه، واحد کنترل شرعی و واحد اطلاعات - تدوین و تصویب پیش شرط های احراز پست مدیریتی مبتنی بر داشتن توانمندی، تجربه بانکداری اسلامی در کنار پرورش متخصصین فقهی بانکی - الزام تشکیل کمیته های تخصصی فرعی شورای فقهی در بانک ها - برقراری ارتباط میان عرضه پول و بخش واقعی اقتصاد - تغییر عملیات صوری عقود اسلامی به عملیات واقعی اسلامی به ویژه مشارکت در سود و زیان - پرداخت بخشی از سود بانک ها به عنوان زکات - بانکداری مبتنی بر مشارکت در سود و زیان - اصلاح و بهبود شرایط عملیاتی بانک ها جهت مقابله با افزایش مطالبات معوق - ممنوعیت انجام معاملات ربوی - بهینه نگه داشتن نسبت تسهیلات به دارایی ها - فاصله گرفتن از وابستگی متقابل با دولت از طریق سازوکارهای استاندارد جهت حفظ منافع سپرده گذاران و ذینفعان - تأکید بر قراردادهای واقعی - تبیین نقش پول صرفاً به عنوان تسهیل گر در بانکداری اسلامی نه کالا به مانند بانکداری متعارف
ناحیه استمرار کار خوب	- ممنوع بودن هر گونه پرداخت تسهیلات یا اعتبار به اعضای شورای فقهی از سوی بانک ها - منع عضویت اعضاء شورای فقهی در مناصب بانکی و بالعکس - بهینه نگه داشتن نسبت پرتفوی سرمایه گذاری به دارایی ها - تسهیلات ویژه برای روستائیان و مستضعفین و مناطق مسلمان نشین - ایجاد استانداردها برای گزارش های مالی و شفافیت بر مبنای حسابرسی و حسابداری اسلامی - انتصاب اعضاء شورای فقهی از سوی بالاترین سطوح نظیر شورای نگهبان

خط‌مشی‌های اصلاحی نظام بانکداری اسلامی	خط‌مشی‌های اصلاحی نواحی ماتریس ربعی
- ارتقاء جایگاه فقهی از طریق افزایش اختیاراتی نظیر: ارجاع مسائل و مشکلات فقهی، اجرای مصوبات، تسهیل دسترسی اعضا شورای فقهی به اطلاعات	
- نقش مشتری به عنوان سرمایه‌گذار - توزیع ریسک سرمایه‌گذاری بانک‌ها - ارزیابی اقلام مهم ترازنامه و پاکسازی آن و حذف دارایی‌های مشکل‌دار - رعایت حداقل سرمایه سازگار با استانداردهای بازل جهت پوشش ریسک‌ها - توسعه بانکداری اسلامی بر مبنای موضوعات کلیدی چون نوآوری در سرعت، مدیریت ریسک و شیوه‌های به کارگیری فناوری اطلاعات - منع عضویت شورای فقهی در کمیته‌های تخصصی فرعی شورای فقهی بانک‌ها - تخصیص منابع از طریق عقد مضاربه به عامه مردم نه فقط حوزه تجارت - ممنوعیت تأمین مالی بخش‌های غیر قانونی - لزوم انجام معامله بر اساس یک دارایی - تأسیس شورای فقهی در بانک مرکزی و کمیته‌های تخصصی فرعی شورای فقهی در بانک‌ها - نگهداری جریمه تأخیر در حساب جداگانه و استفاده از آن در فعالیت‌های خیرخواهانه تا سودی برای بانک منظور نگردد.	ناحیه ائتلاف منابع
- استفاده از پتانسیل‌های بانکداری متعارف در بانکداری اسلامی با توجه به اشتراکات موجود - بهینه نگه‌داشتن نسبت تسهیلات ارائه شده به سپرده - فاصله گرفتن از ریسک نقدینگی - بهینه نگه‌داشتن نسبت دارایی‌های نقدی - عقد قراردادهای اسلامی بر مبنای نسبت‌های نقدینگی و تسهیلاتی	ناحیه دارای اولویت کمتر

(یافته‌های پژوهش)

بحث و نتیجه

ارائه خط‌مشی‌های اصلاحی به‌منظور تحقق بانکداری اسلامی ازجمله اقدامات اساسی و مهم است که تأثیر بسزایی در اجرای موفق بانکداری اسلامی دارد. تا زمانی که خط‌مشی‌های اولویت‌دار و اساسی برای تحقق بانکداری اسلامی موردتوجه قرار نگیرند، هرگونه عملیات و اقدام برای تحقق بانکداری اسلامی با موفقیت همراه نخواهد بود. در پژوهش حاضر با رویکرد میان‌رشته‌ای تلاش شد با نگاه خط‌مشی‌گذاری، خط‌مشی‌های اصلاح نظام بانکی بر اساس مطالعات و پژوهش‌های گذشته شناسایی شوند و با به‌کارگیری روش تحقیق ترکیبی ابتدا در مرحله اول خط‌مشی‌های اصلاحی بر اساس روش تحلیل محتوای استقرایی شناسایی و استخراج شدند. پس‌از آن با بهره‌گیری از روش تحلیل اهمیت عملکرد، پرسشنامه‌ای طراحی شد و در اختیار خبرگان قرار گرفت و خط‌مشی‌های اصلاحی اولویت‌دار شناسایی شدند. در این بخش به بحث در رابطه با یافته‌های تحقیق در دو بخش مجزا و درعین حال مرتبط پرداخته می‌شود. در ابتدا نتایج به دست آمده از فراترکیب راجع به حوزه‌های اصلی خط‌مشی‌گذاری موردبحث قرار می‌گیرد و در بخش بعدی به یافته‌های حاصل از تحلیل شکاف (تحلیل اهمیت-عملکرد) پرداخته می‌شود.

بر اساس نتایج به دست آمده، ملاحظات فقه اسلامی در بانکداری به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی شناسایی شد. لزوم تشکیل کمیته‌های تخصصی فرعی شورای فقهی در بانک‌ها، ممنوعیت انجام معاملات ربوی، تغییر عملیات صوری عقود اسلامی به عملیات واقعی اسلامی به‌ویژه مشارکت در سود و زیان، تدوین و تصویب پیش‌شرط‌های احراز پست مدیریتی مبنی بر داشتن توانمندی، تجربه بانکداری اسلامی و پرورش متخصصین فقهی بانکی ازجمله شاخص‌های شناسایی شده ذیل ملاحظات فقه اسلامی بوده‌اند. در این رابطه باید اشاره نمود که بسیاری از فعالیت‌هایی که تحت عنوان بانکداری اسلامی در کشور اجرا می‌شوند صرفاً پسوند اسلامی داشته و در عمل به ملاحظات فقه اسلامی توجه زیادی نمی‌شود. اهمیت ملاحظات فقهی در شکل‌گیری بانکداری اسلامی توسط (Akkas & Asutay (2022؛ Mateev, Nasr & Sahyouni (2022؛ Khan & Bhatti (2018؛ Abdo, Paltrinieri, Dreassi, Rossi & Khan (2021؛ Noman & Hanifa (2022؛ Kusuma & Rosadi (2019؛ Ikra, Rahman, Wanke & Azad (2021 نیز مورد اشاره قرار گرفته است.

از دیگر مقوله‌های استخراج شده در رابطه با خط‌مشی‌گذاری بانکداری اسلامی، مدیریت دارایی بانکی است که توسط شاخص‌هایی چون اصلاح و بهبود عملیات بانک‌ها جهت مقابله با افزایش مطالبات معوق، بهینه نگه‌داشتن نسبت دارایی‌های نقدی، بهینه نگه‌داشتن نسبت تسهیلات ارائه شده به سپرده، بهینه نگه‌داشتن نسبت پرتفوی سرمایه‌گذاری به دارایی‌ها، ارزیابی اقلام مهم ترازنامه و پاکسازی آن و حذف

دارایی‌های مشکل‌دار و ممنوع بودن هرگونه پرداخت تسهیلات یا اعتبار به اعضای شورای فقهی از سوی بانک‌ها تعریف می‌شود. در رابطه با اهمیت این مؤلفه باید اشاره کرد که بخش بزرگی از مشکلات نظام بانکداری در ایران (و البته بسیاری از کشورهای در حال توسعه) اثربخشی ناکافی مدیریت دارایی‌ها است که باعث بروز مشکلات مالی می‌شود که این مشکلات نه تنها بانک، بلکه کل اقتصاد را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بدیهی است در کشورهایی با اقتصاد بانک‌محور، مدیریت دارایی‌ها از لحاظ تأثیری که بر کل اقتصاد می‌گذارد از اهمیت بیش‌تری برخوردار است. اهمیت مدیریت دارایی بانکی به عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی در سیاست‌گذاری بانکداری اسلامی پیش از توسط محققان دیگر مانند Kaakeh, Mutamimah & Mahyudin & Rosman (2022)؛ Hassan, Van-Hemmen & Hossain (2020)؛ Saputri (2023)؛ Knill & Tosun (2020)؛ Ashraf, Tabash & Hassan (2022)؛ Sheikh, Taseen, Mateev, Nasr & Sahyouni (2022) نیز مورد اشاره قرار گرفته است.

مدیریت ریسک به عنوان یکی دیگر از حوزه‌های اصلی خط‌مشی‌گذاری نظام بانکی شناسایی شد. مدیریت ریسک در بانکداری نیز مجموعه‌ای از فرآیندهای به هم پیوسته و مدل‌هایی می‌باشد که بانک را در جهت اعمال سیاست‌ها و انجام فعالیت‌های مبتنی بر ریسک هدایت می‌نماید. در واقع، مدیریت ریسک رویه‌ای است که در تعامل با نااطمینانی‌های ناشی از بازارهای مالی، بانک را به سوی اتخاذ استراتژی مناسب سوق می‌دهد. هدف مدیریت ریسک، کاهش ریسک اجرایی برخی فعالیت‌ها و فرآیندها به سطح قابل قبول و کسب تأیید مدیریت ارشد است. کلیه بانک‌ها در جریان عملیات خود با ریسک‌هایی مواجه‌اند که قادر به از بین بردن آن‌ها نبوده اما امکان مدیریتشان وجود دارد؛ بنابراین بانک‌ها برای ادامه حیات خود باید ریسک‌ها را کنترل نموده و کاهش دهند که برای این کار، شناسایی عوامل مؤثر بر ریسک‌های مختلف بسیار راهگشا خواهد بود. این یافته با نتایج محققانی چون (Abdo, Noman & Hanifa (2022)؛ Sheikh, Ikra, Rahman, Wanke & Mutamimah & Saputri (2023)؛ Taseen, Haider & Naeem (2021)؛ Azad (2021)؛ Ahmed, Mohiuddin, Rahman, Tarique & Azim (2022)؛ Mesta (2022)؛ Yudaruddin (2023)؛ Ghaemi Asl, Bafandeh Iman Doost & Mohammadi (2022) همسو است.

توجه به منافع جامعه و مشتری‌مداری از دیگر حوزه‌هایی بود که در رابطه با خط‌مشی‌گذاری نظام بانکداری اسلامی شناسایی شد. پرداخت بخشی از سود بانک‌ها به عنوان زکات، بانکداری مبتنی بر مشارکت در سود و زیان، تسهیلات ویژه برای روستاییان و مستضعفین و مناطق مسلمان‌نشین، نقش مشتری به عنوان سرمایه‌گذار، تخصیص منابع از طریق عقد مضاربه به عامه مردم نه فقط حوزه تجارت و توسعه

بانکداری اسلامی بر مبنای موضوعات کلیدی چون نوآوری در سرعت، مدیریت ریسک و شیوه‌های به‌کارگیری فناوری اطلاعات ازجمله اقداماتی هستند که در بانکداری اسلامی برای نفع رساندن به کل جامعه شناسایی شده است. با توجه به ظهور مفاهیمی چون مشتری‌مداری، بازاریابی اجتماعی و پایداری در دوران معاصر، بدیهی است که بانکداری اسلامی - که اساساً ریشه در کرامت انسانی دارد - نیز باید به منافع جامعه و مشتری‌مداری توجه شود (Ghaemi Asl, Bafandeh Iman Doost & Mohammadi (2022)؛ Kaakeh, Hassan, Van-Hemmen & Hossain (2020)؛ Mateev, Mutamimah & Saputri (2023)؛ Nasr & Sahyouni (2022)؛ Sheihk, Taseen, Haider & Abdo, Noman & Hanifa (2022)؛ Naeem (2021) و Mahyudin & Rosman (2022) نیز پیش‌ازاین به مسئله منافع اجتماعی و مشتری‌مداری در بانکداری اسلامی اشاره کرده‌اند.

درنهایت مشارکت بانک‌ها در اقتصاد به‌عنوان یکی دیگر از حوزه‌های اصلی سیاست‌گذاری بانکداری اسلامی شناسایی شد. در این رابطه باید عنوان کرد که بانک‌ها شریان اصلی جمع‌آوری سپرده‌ها و به‌کارگیری آن در فعالیت‌های اقتصادی و صنعتی محسوب می‌شوند. در کشورهای چون ایران، آلمان، پرتغال و غیره، اقتصاد بانک محور حاکم است و لذا نقش بانک‌ها در توسعه اقتصادی مشهودتر از کشورهایی با اقتصاد بازار محور است. نکته چالش‌برانگیز این واقعیت است که شبکه بانکی کشور به دلیل مشکلات انباشته سال‌های گذشته نظیر «حجم بالای مطالبات غیر جاری»، «انباشت بدهی بخش دولتی به شبکه بانکی» و «حجم بالای دارایی‌های غیرمالی در ترازنامه بانک‌ها» مواجه با تنگنای اعتباری است که تضعیف جریان نقدینگی در شبکه بانکی و کاهش توان تسهیلات‌دهی بانک‌ها را در پی داشته و همین امر به‌نوبه خود توان بانک‌ها در تأمین مالی اقتصاد را با مشکل مواجه کرده است. نتیجه به دست آمده با یافته‌های (Ikra, Rahman, Wanke & Khan & Bhatti (2018)؛ Ashraf, Tabash & Hassan (2022)؛ Azad (2021)؛ Mesta (2022)؛ Yudaruddin (2023) همخوانی دارد.

بر اساس تحلیل اهمیت عملکرد خط‌مشی‌هایی همچون ایجاد سازوکارهای اجرایی شورای فقهی به‌وسیله تأسیس دبیرخانه، واحد کنترل شرعی و واحد اطلاعات، تدوین و تصویب پیش‌شرط‌های احراز پست مدیریتی مبتنی بر داشتن توانمندی، تجربه بانکداری اسلامی در کنار پرورش متخصصین فقهی بانکی، الزام تشکیل کمیته‌های تخصصی فرعی شورای فقهی در بانک‌ها، برقراری ارتباط میان عرضه پول و بخش واقعی اقتصاد، تغییر عملیات صوری عقود اسلامی به عملیات واقعی اسلامی به‌ویژه مشارکت در سود و زیان، پرداخت بخشی از سود بانک‌ها به‌عنوان زکات، بانکداری مبتنی بر مشارکت در سود و زیان، اصلاح

و بهبود شرایط عملیاتی بانک‌ها جهت مقابله با افزایش مطالبات معوق، فاصله گرفتن از وابستگی متقابل با دولت از طریق سازوکارهای استاندارد جهت حفظ منافع سپرده‌گذاران و ذینفعان، تأکید بر قراردادهای واقعی و تبیین نقش پول صرفاً به عنوان تسهیل‌گر در بانکداری اسلامی نه کالا به مانند بانکداری متعارف از خطمشی‌هایی هستند که اهمیت بالایی دارند ولی عملکرد مطلوبی در نظام فعلی بانکداری اسلامی ندارند و سیاست‌گذاران بایستی با تمرکز بر این خطمشی‌ها، برنامه‌های عملیاتی اصلاحی را در دستور کار قرار دهند.

برخی از خطمشی‌ها نیز در ناحیه استمرار کار خوب قرار گرفتند یعنی عملکرد ما در این زمینه خوب بوده است و خطمشی نیز اهمیت داشته است. این خطمشی‌ها بایستی در نظام بانکداری اسلامی با همین عملکرد پیگیری شود. خطمشی‌هایی همچون ممنوع بودن هرگونه پرداخت تسهیلات یا اعتبار به اعضای شورای فقهی از سوی بانک‌ها، منع عضویت اعضای شورای فقهی در مناصب بانکی و بالعکس، ایجاد استانداردها برای گزارش‌های مالی و شفافیت بر مبنای حسابرسی و حسابداری اسلامی و ... از این قبیل خطمشی‌ها هستند.

با توجه به نتایج به دست آمده توصیه می‌شود مسئله شناسی دقیق از خطمشی‌هایی که اهمیت و اولویت آن بالا است و عملکرد ما ضعیف و غیرقابل قبول هست، انجام شود و بر اساس آن برنامه‌های اقدام و عملیاتی اصلاحی توسط نهادهای سیاست‌گذاری مالی و پولی همچون بانک مرکزی صورت بگیرد. همچنین پیشنهاد می‌شود با توجه به محدودیت منابع خطمشی‌های کلیدی و اهرمی شناسایی شده توسط کمیته بانکداری اسلامی متناسب با آن ابزارهای خطمشی تهیه شود و در عمل با طراحی سیستم نظارتی هوشمند نحوه تحقق و پیاده‌سازی آن به صورت مستمر و پیوسته رصد و در اختیار سیاست‌گذاران قرار بگیرد. در نهایت باید خاطرنشان کرد که در گرسازی بیشتر کمیته‌های فقهی در عملیات بانکداری با هدف اصلاح نظام بانکی از جمله برنامه‌های عملیاتی مهمی است که با در نظر داشت اقتضائات سیاستی بایستی در دستور کار بانک مرکزی و کمیته فقهی بانک مرکزی قرار بگیرد. کمیته‌های فقهی مناسب است کارکردشان بیشتر ناظر به اجرایی‌سازی و نظارت باشد و برای تحقق این کارکردها برنامه‌های عملیاتی ارائه شود.

در رابطه با پژوهش حاضر نیز ذکر این نکته ضروری است که استفاده از رویکرد تحلیل اهمیت-عملکرد، پیشینه دقیق‌تری در رابطه با ابعاد مختلف سیاست‌گذاری در نظام بانکی را برای مدیران سیستم بانکی فراهم می‌کند. به عبارت دیگر، این رویکرد باعث می‌شود بدانیم در کدام یک از حوزه‌ها عملکرد سازمان (در

اینجا، نظام بانکی) مطلوب بوده و در کدام حوزه‌ها کماکان عملکرد ضعیفی وجود دارد. با توجه به کمبود مطالعات مشابه، این پژوهش می‌توان دیدگاه جامعی در اختیار مدیران بانکی کشور جهت تدوین و پیاده‌سازی خط‌مشی‌های اصلاح نظام بانکی قرار دهد. در پایان پیشنهاد می‌شود در تحقیقات آتی از رویکرد آسیب‌شناسی در رابطه با پیاده‌سازی نظام بانکداری اسلامی در کشور استفاده شود تا بتوان چشم‌انداز بهتری در این رابطه ایجاد کرد. علاوه‌براین محققان می‌توانند از تکنیک‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره جهت اولویت‌بندی عوامل دخیل در پیاده‌سازی خط‌مشی‌های بانکداری اسلامی استفاده کنند.

References

- Abdo, K. Y. M.; Noman, A. H. M., & Hanifa, M. H. (2022). Exploring the dynamics of bank liquidity holding in Islamic and conventional banks. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 13(4), 102-117.
- Ahmed, S.; Mohiuddin, M.; Rahman, M.; Tarique, K. M., & Azim, M. (2022). The impact of Islamic Shariah compliance on customer satisfaction in Islamic banking services: mediating role of service quality. *Journal of Islamic Marketing*, 13(9), 1829-1842.
- Akkas, E., & Asutay, M. (2022). Intellectual capital disclosure and financial performance nexus in Islamic and conventional banks in the GCC countries. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*.
- Ashraf, B. N.; Tabash, M. I., & Hassan, M. K. (2022). Are Islamic banks more resilient to the crises vis-à-vis conventional banks? Evidence from the COVID-19 shock using stock market data. *Pacific-Basin Finance Journal*, 73, 101774.
- Colabi, A. M., & Mahmoudi, A. (2023). Influential Factors on Islamic Banking with Emphasis on Entrepreneurship Development. *Program and Development Research*, 4(1), 7-37.
- Dashti, M, T., & Salemi, M. (2021). Institutionalization of Islamic banking in Iranian banks; *Strategies and Solutions, Law Studies*, 18, pp. 1-16. (In Persian)
- Farman Ara, V., & Ghaffari, F. (2018). Providing models and indicators for evaluation and supervision of Iran's banking system (based on upstream documents, models and international experiences of other countries). *Defense Economics Quarterly*, 4(12), 129-149. (In Persian)

Fukui, H. (2021). *Party in power: the Japanese Liberal-Democrats and policy-making*. Univ of California Press.

Ghaemi Asl, M.; Bafandeh Iman Doost, S., & Mohammadi, M. (2022). Identifying profit management tools in Iran's interest-free banking system: a comparative assessment of the importance of LLP and STGL in Cornett's approach, *Monetary and Financial Economics*, 27(20), 135-157. (In Persian)

Ghaffari Fard, M., & Alamdar, A., (2021). Investigating the success of Iran's banking network in realizing the goals of the Islamic economic system in different provinces of this country, *Islamic Economics and Banking Journal*, 10 (36): 7-36. (In Persian)

Hajizadeh, A.; Zamanzadeh, V.; Kakemam, E.; Bahreini, R., & Khodayari-Zarnaq, R. (2021). Factors influencing nurses participation in the health policy-making process: A systematic review. *BMC nursing*, 20(1), 1-9.

Hassan, M. K., & Sarker, J. I. (2023). Islamic banking in Bangladesh: a literature review and future research agenda. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*. 11(2), 388-396

Hassan, M. K., & Aliyu, S. (2018). A contemporary survey of Islamic banking literature. *Journal of Financial Stability*, 34, 12-43.

Ikra, S. S.; Rahman, M. A.; Wanke, P., & Azad, M. A. K. (2021). Islamic banking efficiency literature (2000–2020): a bibliometric analysis and research front mapping. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*.

Jarociński, M., & Karadi, P. (2020). Deconstructing monetary policy surprises—the role of information shocks. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 12(2), 1-43.

Kaakeh, A.; Hassan, M. K.; Van-Hemmen, S., & Hossain, I. (2020). Understanding self-efficacy and performance of salespersons in Islamic banking. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*. 11(5), 973-988.

Khan, A. Q., & Bhatti, A. A. (2018). Islamic Banking and Finance: A New Paradigm in International Relations. *Journal of Islamic Business and Management*, 8(1).

Kikuchi, M. (2021). Changing dynamics of the nuclear energy policy making process in Japan. *Environmental Policy and Governance*, 31(2), 116-124.

Knill, C., & Tosun, J. (2020). *Public policy: A new introduction*. Bloomsbury Publishing.

Kogan, M. (2018). *Educational policy-making: A study of interest groups and parliament*. Routledge.

Kusuma, M., & Rosadi, S. (2019). Islamic Corporate Governance and Islamic Banking Financial Performance. *Journal of Finance and Islamic Banking*, 1(2), 164-179.

Mahyudin, W. A. T., & Rosman, R. (2022). Performance of Islamic banks based on maqāṣid al-sharī'ah: a systematic review of current research. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*.

Mason, D. J., Perez, A., McLemore, M. R., & Dickson, E. (2020). *Policy & Politics in Nursing and Health Care-E-Book*. Elsevier Health Sciences.

Mateev, M.; Nasr, T., & Sahyouni, A. (2022). Capital regulation, market power and bank risk-taking in the MENA region: New evidence for Islamic and conventional banks. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 86, 134-155.

Mesta, H. A. (2022). Comparative Analysis of the Financial Performance of Islamic and Conventional Banking Before and During the Covid-19 Pandemic. *Financial Management Studies*, 2(1), 30-43.

Mousaviyan, S. A.; Nazarpour, M. N., & Lotfinia, Y. (2016). theoretical analysis of Indonesia's Islamic banking system model (a strategy for reforming Iran's banking laws), *Islamic Financial and Banking Studies Quarterly*, third year, number 5, 21-38. (In Persian)

Mutamimah, M., & Saputri, P. L. (2023). Corporate governance and financing risk in Islamic banks in Indonesia. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 14(3), 436-450.

Nazari, S. (2018). the position of certain contracts in the Islamic banking system and its relationship with the reduction of poverty in the society, *Modern Banking Studies Quarterly*, second period, number two, spring 2018. (In Persian)

Nili, F., & Mahmoudzadeh, A., (2013), non-current claims or toxic assets of banks, *Monetary and Banking Research Institute*. (In Persian)

Noreen, U. (2019). Impact of capital structure on profitability: A comparative study of Islamic and conventional banks of Pakistan. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 6(4), 65-74.

Oliveira, H. C. D., & Sanches Filho, A. (2022). A brief trajectory of the constituent elements of the Advocacy Coalition Framework (ACF). *Revista de Administração Pública*, 56, 632-653.

Paltrinieri, A.; Dreassi, A.; Rossi, S., & Khan, A. (2021). Risk-adjusted profitability and stability of Islamic and conventional banks: does revenue diversification matter?. *Global Finance Journal*, 50, 100517.

Petrakis, P. E.; Valsamis, D. G., & Kafka, K. I. (2020). Targets, Instruments and Policy Implementation. In *Economic Growth and Development Policy* (pp. 143-152). Palgrave Macmillan, Cham.

Pierre, J. (2022). Governance models and policy design. In *Research Handbook of Policy Design* (pp. 296-309). Edward Elgar Publishing.

Rahmayati, R. (2021). Competition Strategy In The Islamic Banking Industry: An Empirical Review. *International Journal Of Business, Economics, And Social Development*, 2(2), 65-71.

Ruder Granjad, F.; Emadani, R.; Kiakjuri, D., & Taghi Pourian, M. J. (2021). Development of Organizational Behavior model in Banking system with emphasis on competency and value creation models, *Teaching and Research*, 10(1), 182-205. (In Persian)

Shahidinasab, M., & Mousavian, S. A. (2022). Designing islamic microfinance Indigenous and applied models. *Islamic Economics*, 21(84), 5-43.

Sheihk, M., Taseen, U, Haider, S., & Naeem, M., (2021). Islamic vs conventional banks in Pakistan : A case study of Bahawalpur , *BRM research article*, v.4

Smaoui, H.; Mimouni, K.; Miniaoui, H., & Temimi, A. (2020). Funding liquidity risk and banks' risk-taking: Evidence from Islamic and conventional banks. *Pacific-Basin Finance Journal*, 64, 101436.

Steinebach, Y. (2022). Instrument choice, implementation structures, and the effectiveness of environmental policies: A cross national analysis. *Regulation & Governance*, 16(1), 225-242.

Tohidfam, M. (2021). Investigating the components of the policy-making model in the media field (transition from classical institutionalism to new institutionalism). *Politics Quarterly*, 1. 135-153.(In Persian)

Yudaruddin, R. (2023). Financial technology and performance in Islamic and conventional banks. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 14(1), 100-116.

Zarandian, N.; Farzin, M. R., & Shalbafian, A. A. (2021). Public-Private Partnership Framework for Historical Monuments: A Case Study, *Strategic Studies in Public Policy*, 11(41), 160-187. (In Persian)